

GOZSDU ELEK

ULTIMA RATIO

Meleg, sugaras októberi nap volt, midőn utoljára vadásztam szalonkákra a k-i mocsarakon. A szalonkák az élesen tűző nap melege alatt szépen kitartottak, lomhábban repültek, s csak akkor jutott eszembe az órát megnézni, midőn történeim már elfogytak.

Háromra járt az idő. Egészen egyedül voltam a széles mocsáron. A mély, néma csendet nem zavarta meg semmi. Időnként fölrebent előttem egy-egy csekkegő szalonka, amint a mocsárparton végigmentem; pár pillanatra hallottam fejem fölött azt a gyöngéden, halk decrescendóba vesző, sívító hangot, amit a magasan járó, csörgő kacsák repülése okoz; a beláthatlan magasságban járó vadludak szakadozott, gügyögő hangja mind távolabb és távolabbról hallatszottak, aztán mély csendbe veszett minden hang.

A messze síkságba nyúló legelők és ugarolt szántóföldekről sem hallatszott semmi.

A nap, a nyugotról fölkararodó ritkás, fehér felhőkbe tűnt; sugarai tompább élűek lettek, mintha gyöngéd moll függöny mögött ragyogtak volna, mi által világosabb, majdnem kékbe játszó lett az árnyék. A sárguló nád, sás, káka mintegy aranyos visszfényt vert; a zöldek sötétebbek, mélyebbek lettek, és itt-ott a vizek derült, ezüst fényben csilámlottak ki a barna sártömegek közül.

Egy fűszál, egy nád sem ingott, de azért a mocsár mégsem látszott élettelennek. Nem a dermedt mozdulatlanság volt ez, sem az álmatag nyugalom, mely a nyári estéket, kivált júniusban, jellemzi, hanem volt benne valami a lemondó, a félénk nyugalomból — midőn a késői hajtások alig bújnak ki a földből, s eleven zöldjük csak együttesen, mint reflektáló szín hat, ellensúlyozva az érett-sárga nád, a barnulásnak induló káka és piszkosbarna sástarlók által.

Szomorú és mégis ilyenkor a legbarátságosabb a mocsár. A levegő átlátszóbb, nyugodtabb; nem csálnak sem az erős fénynek, sem a tikkasztó melegnek reszketeg hullámai. Minden való, igaz színében mutatkozik; és az a mély szürkésbarna szín, mely minden egyes növényt, minden göröngyöt így ősszel jellemez, adja meg azt a fájdalmas, bánatos hangulatot, melynek olyan szívesen átengedjük magunkat.

Csak lassan haladtam előre a parton.

A mocsárnak mintegy a testét hosszában összetartó emelkedőre mentem. Nagyon ki voltam fáradva, s megörültem, midőn kissé távolabb megpillantottam egy kocsit, amint a káposztásföldek között, gazzal, száraz kórókkal megrakva előredöcögött. Lassan, lépésben haladt, és könnyű volt elérnem. Egy sárga, vén gebe volt a kocsi elé fogva.

— Bevisz-e, bátya, a faluba?

— Nem megyek tovább, csak a temetőig. Odáig elviszem az urat! — felelt az öreg, aki a kocsiban elől a kis saroglyában ült olyanformán, hogy a lábai lelógtak.

Már nagyon öreg lehetett. Ráncos arcát ritka szakáll borította. Hőfehér bajusza rövidre volt nyírva, és fehér haja gyér fürtökben omlott le sovány, csontos vállaira. Nagy, szőrös kezében hatalmas ostor nyelet szorított, s időnként iszonyú erőlködéssel rá-rávágott a sárga gebére, amely olyankor egy-egy élénkebb mozdulatot tett, de csakhamar visszaesett előbbi lassú tempójába. Látja, uram, gyenge, mint magam is! Vének vagyunk mind a ketten!

Az öregnek olyan volt a hangja, mint mikor valaki a mezőn nagy távolságból kiáltoz. Érzett rajta az erőlködés, és mégis gyöngye, majdnem suttogó volt.

— Hát tudja, mit? — mondtam neki. — Én majd nem ülök föl, hanem földobom a puskámat meg ezt a néhány madarat tarisznyáستól a kocsijára s szép csendesen elballagok maga mellett. Jó lesz?

— Mindegy, akár felül, akár nem. A sárga nem sokat törődik velem, úgy sincs messze! Ez a kóró nem valami nehéz!

— Aztán mit csinál maga a temetőben, bátya?

— Mit csinálok? Hát ott lakom. Őrzöm a holtakat.

— Régen?

— Az isten tudná, mióta! Lehet már vagy negyven esztendeje, ha nem több!

— A forradalom alatt, Kossuth Lajos idejében is itt lakott már? Az öreg megvakarta a füle tövét, köpött egyet, és mondta:

— No hát kint laktam! Gondolom, akkor veszett el a nagyobbik fiam, a Gyuri. Kossuth Lajosnak is hallottam a hírét. Eltörülte a robotot, és a szegénység pártját fogta. Vajon él-e még szegény? Nagyon vén lehet már az is!

— Lesz annyi idős, mint kelmed! Hát kelmed hány esztendő?

Az öreg gondolkodóba esett, és elnevette magát.

— Ki tudná? Aztán meg mire való azt tudni?

— De mégis?

— Vagy nyolcvan és egynehány esztendőt tán leszolgáltam. Lehet vagy több, vagy kevesebb, mindegy!

Elhallgattunk mind a ketten. Csendesen lépkedtem a kocsi mellett, s elmélyedtem annak elgondolásában, hogy milyen boldog lehetett és lehet ez az ember, aki éveit nem tartja rováson, aki előtt az időnek értéke nincsen, akinek életében az események nem alkottak korszakokat, hanem akinek napjai lefolytak csendes nyugalomban, simán, zajtalanul, mint a rónák folyói.

Tíz perc múlva a temetőhöz értünk.

Ilyennek mint a k-i temető, képzeltem én mindig a szép temetőt. Tulajdonképpen csak egy út van benne, amely két részre osztja az egészet. A sírok aztán rendetlen összevisszaságban vannak egymás mellett, némely helyen sűrűbben, némely helyen ritkábban, amint az öreg csösz szeszélye hozza magával. Az egész temető teli van bokrokkal, gazzal, csak itt-ott piroslík ki egy-egy romlásnak indult márványkereszt. Magas fű borítja az egészet, s az új sírok, feketésbarna hantjaikkal, éppenséggel nem ridegek. Azok a glédába állított városi sírok, azok a kaszárnyázott halottak, amint táblánként számozva egymás mellett fekszenek mitegy raktározva, egész undorában, borzasztóságában éreztették velem a halál rútságát. Itt a sírok szerteséjjel, bokrok, fák között vannak; tarka fűszőnyeg borítja őket; valóságos kis erdő ez, melyben az ember csak itt-ott bukkan sírra, s a tömeges fake-resztsorok, hideg kőmasszák nem sértik a szemet. Magas akác-fák veszik körül az egészet, s a nesztelen csend, a nyugalom, ami a fákon belül van, az a föltétlen hiánya minden pompának, gazdagságnak, aféle szelíd, bánatos kifejezést ad e helynek.

Mire kijöttem a temetőből, az öreg már kifogta a lovat, levette fejé-

ről a kötőféket, s szabadon kieresztette a temető árka mellé legelni. Odahallatszott, amint ropogtatta a fűvet.

— Van-e jó vize, bátya? Szomjas vagyok!

— Van. A delelőkútról hozom, itt van mindjárt a vasúti töltés mellett.

Még csak most néztem meg az öregget, amint bement az alacsony viskóba vízért.

Sovány, magas, csontos ember volt. Valamikor régen igen erős lehetett; azt mutatták hatalmas tenyerei, erős nagy csontjai. Minden öregsege mellett könnyen mozgott, és élénk, kék szemei örökös derűjökkel afféle vidám nyájas kifejezést adtak arcának. Egész megjelenése vonzó volt, s foglalkozásának komorsága, úgy látszott, egészen érintetlenül hagyta.

Kis idő múlva kijött a viskóból, és hozott egy barna agyagkorsóban vizet, egy kendőbe takarva kenyeret, egy kis fehér rongyba kötve törött sót s egy marék nyers zöldpaprikát.

Elém tette a vizet, és szó nélkül leült a földre, aztán hozzálátott a lakomához.

A kukoricaliszt kenyérből levágott egy darabot; felvágta, megsózta a zöldpaprikát, s fölvaltva hol egy szelet kenyeret, hol pedig egy darab zöldpaprikát rakott a szájába.

Az emberek ezelőtt évezredekkel is így táplálkozhattak; a különbség csak az, hogy az én öregem késsel vágta a kenyeret és a paprikát. Rá nézve a táplálkozás tekintetében a civilizáció csak egy késsel ment előbbre.

— Aztán ízlik-e, öreg?

— Van közte némelyik édes. A csípőseket is megszoktam már. Gyerekségetől egész nyáron ez az eledelem — felelt az öreg, és szorgalmasan nagy gyönyörrel májszolt. — Megkínálnám az urat is, de tudom, hogy nem szeretil! Én szeretem!

— Miért nem jár be néha a faluba? Ott kapna meleg ételt. Az ilyen öreg embernek jó ám a meleg leves!

— Hoznak nekem ide is néha. Kivált a gyermekhalott után! Aztán minek járnék be a faluba?

— Már az unalom miatt gondoltam!

Az öreg elnevette magát.

— Unalom! Már hogy unnam el magam, mikor élek, látok és hallok!

A nappal csak elmúlik! Hol pizsmogással a fák körül; hol gödörmunkával, hol szundítással töltöm el az időt, aztán meg nézegetni is szeretek; de az éjszakával nem tudok mit csinálni! Nem tudom megszokni ezt a vasutat itt mellettem! Már egy félórányiról hallok, mikor dübörög! Kivált télen, mikor jobban hallatszik a füttyülése! Sipít, süstörög, hogy szinte félelmes. Nem tudom megszokni!

— Pedig látja, öreg, a nélkül ma már nem lehet meg a világ!

Az öreg ismét elnevette magát.

— Nem lehet? Dehogynem lehet! Hát ezelőtt mért lehetett meg? Miattam akár sohse járjon. Ezen ugyan járnak eleget éjjel is, meg nappal is, szünet nélkül. Sokszor elgondoltam már, ugyan honnan jönnek, merre mennek? Nyilván úgy lesz, hogy a hideg tenger szélétől a meleg tenger széléig megy ez a vasút. De mi végből járnak? Kész csoda! Nem vihet jóra ez a sok lőtás-futás!

Az öreg a korsó után nyúlt, és ivott belőle hosszan, jóízűen. A víztől csurgó száját megtörölte az inge ujjával, aztán nagy körülményességgel kicsiholt, és rágyújtott. Hozzám fordult, és elégedett nyájjassággal mondta:

— Látja, uram, most egészen jól érzem magamat. Így aztán el tudnék ülni ki tudja meddig.

— És mit gondol ilyenkor?

— Ki tudná? Mindenfélét. Nézegetem a fákat itt körül. Valamennyi a szemem láttára nőtt föl, ösmertem őket kiskorukban. Csak az a szélső kőrís ott a sarokban, az már akkor is szépecske volt, mikor ide kerültem.

— Hogyan került ide? Hiszen akkor még egészen fiatal ember volt?

— A belső kívánság hozott ide. Nem szerettem sohasem a lármát. A gyerekeim, a feleségem elpusztultak, hát kire dolgozzam? Minek? Itt aztán szépecskén megéltem; a többi közt már talán én is kapa alá kerültem volna.

— Talán bizony haragszik az emberekre?

— Nem én. Miért haragudnám? Nem vétett nekem senki! De én így jobb szeretek.

— De mégiscsak jó, ha az ember híreket hall néha a világ folyásáról?

— Minek az nekem, sohasem kívánkoztam utána. Megvoltam anélkül csendes békességben. Ki-ki törődjék a saját bajával — ha van neki. Nekem csak a nyulakkal van bajom télen, mikor nagy a hó, mert akkor

bejönnek a huncutok, és lerágják az apró fáimat. Nem is képzeled a tekintetűs úr, mennyi huncutság lakik egy nyúlban! Elbújik a sír tövébe, néha majd ráhágok, mégsem ugrik ki. Teszi magát, hogy aluszik, pedig jól lát a huncut!

— De hát ha forradalom lenne újra, vagy ha a muszka el akarná venni az országunkat, már csak megmozdulna még kelmed is?

— Hát a muszka nem ember? Nem enne meg az sem!

— Ilyenformán bátya, maga nem jó hazafi, maga nem szereti a hazáját?

Az öreg mutatoujjával lenyomta pipájában a hamut, egy percig gondolkodni látszott, s azután furfangos mosollyal mondta:

— Hát az szeret engem!

E percben robogott el a temető mellett villámgyorsasággal a Párizsból jövő expressz Oriental hosszú, bronzszínű kocsijaival. Nehány utas kibámult az ablakon; az egyiknek eszébe jutott, hogy a kalapjával felénk integessen. Nem viszonozhattam neki a köszöntést, mert a következő percben a vonat már csak mint parányi, kicsi pont mozgott előre, s egy vékony, hosszúkás füstvonal jelezte az irányát.

— Látja, öreg, hogy köszöntgetett az az úr ide a vasútról? Az most Párizsból, a világ legszebb városából megy le egyenest Törökországba!

— Párizsból? — kérdezé az öreg bémész arccal. — Soha nem hallottam hírért! Hiába! Én még eddig hál' isten sohasem tettem ki lábamat a határból. Aztán meg hová is mentem volna? Minek?

— Nem kívánczolt még sehová? Embereket, országokat látni? Fiatalabb korában az ember kíváncsibb!

— Én mindig ilyen voltam, amilyen vagyok. Hál' isten, sohasem kellett a helyemből megmozdulni. Mit is láthattam volna? Így is megöregedtem. Így volt jó, amint volt.

— A templomba csak bejár néha?

— Nem én! Minek? Nem haragudtam én sohasem az Istenre, talán ő sem haragszik rám! Megvagyunk csendes békességben!

Az öreg elhallgatott, és lassú tempóban tenyerébe ütötte a pipáját. A mellényzsebéből kivett aztán egy darab rongyot, s belékötötte nagy gonddal a bagót.

Minden mozdulatán, arcvonásán látszott a teljes megelégedés. Rán-cos arcából, halványkék szemeiből a nyugalom derűje sugárzott; úgy

beszélt, mint aki egészen tisztában van azzal, hogy földi rendeltetését híven teljesítette, s most már a teljesített kötelesség öntudatával várja, hogy leszakíttassék az élet fájáról. Csendes, majdnem suttogó hangjában volt valami meggyőződészerű erő, amely egyenesen a lelkéből látszott fakadni, beszédében valami édes nyugalom, szelíd tisztaság, mely azt látszott bizonyítani, hogy lelke sohasem háborgott, hogy vágyak sohasem zaklatták; hanem csendesen, nesztelenül érett meg, akár egy ákácfa, mely senki által sem ápolva, észrevétlen, a föld valamely elhagyott sarkában élte át a fejlődés fokozatait.

Egy ember, aki az évezredek civilizációjában csak mint megszelídített ártalmatlan példány jelentkezik. Annak az állandóan jellemzetes óriás embercsoportnak egyik példánya volt ő, amelynek kaotikus tömegéből ki-kikelnek a finomabb idegekkel ellátott emberek, s akiknek javára, kedvére a világ teremtve látszik lenni.

Élt nyolcvan és néhány évig és a kor eszméi, küzdelmei, erényei és bűnei nesztelenül suhantak el mellette. Még csak sejtelemmel sem bírt azon ezer és ezer névtelen hős küzdelméről, mártíréletéről, akik a jövő nemzedékek civilizációját előkészítik, és akik örült önmegtágadással a fajta érdekében dolgoznak.

Nem ismeri azt a bőségben úszó, falánk osztályt, mely a herék módjára élvezi a verejtékes munka gyümölcseit. A beteges idegek által követelt ingerek; a szerelemnek körmönfont művészeté, a szem, száj fényűzése reá nézve nem léteznek. A szájhős demokraták hazudozásait, monarchák csalásait, a buta bürokrácia furfangjait nem ismeri. A szalonokban, színházakban kísértő blazírt férfiak és asszonyok ismeretlen lények előtte. A rang és pénz hatalmának a hírért sem hallotta. Nincs fogalma arról az eszeveszett élethalálharcról, melyet a nagyobb számú „gyöngék” az aránytalanul kevés „erősökkel” vívnak a sikeres megélhetés érdekében. Nem is sejti, hogy ennek a küzdelemnek fegyvere az ész, s hogy az egész küzdelem eredménye e fegyver értékétől függ.

Egy ártatlan falu szélén, fűvek és fák között él. Megérett itt békességben, s csak annyit dolgozott, hogy összetartsa testét-lelkét. Ép, egészséges mind a kettő.

A civilizációból mindössze néhány álmatlan óra jutott neki, melyeket a mellette elrohanó vonatoknak köszönhet.

Él köztünk vakon, s ha tízezer esztendő múlva valami csodás hatalom fölébresztené nyugodalmas álmából, s kérdeznék tőle, kérnék,

möndaná el, hogy miként, hogyan éltek az emberek az ő idejében, mert minden adat elveszett, nincsen egy írott sor, egy jel, egy tény, ami a mostani életre egy parányi, kis fényt vetne, az én öregem ott állana némán, bután, s nem tudna egyebet mondani, mint hogy zöldpaprika és kukoricaliszt kenyér volt rendes tápláléka, s hogy az emberek valami különös szerkezetű kocsikon, őrült gyorsasággal rohantak valamiféle irányok felé. Egyetlenegy parányi, kis eszméről, gondolatról sem tudna számot adni, s mindvégig csak azt hajtogatná: „Én meg voltam elégedve — éltem és meghaltam. A többi ember mit művelt? Nem tudom!”

Hátha neki van igaza? De hátha vétett a fajtája ellen? Miért nem szolgálta ő is a fejlődés hatalmas érdekeit? Vagy talán a civilizáció egyik irányának a csúcspontja, öntudatlan jelensége-e ő?

A szükségyszerű megsemmisülés érzete jutott-e öntudatlanul uralomra benne, bénította-e meg akarateréjét, tette-e közönyössé önmaga és fajtája iránt? Ez a közöny-e a beteg állapot, vagy pedig a mi önámítási képességünk a boldogsági mániának szimptomája-e?

Neki, vagy nekünk van-e igazunk? Ki van jogosítva, hogy ítéletet mondjon fölötte? Amint így tépelődve néztem az öreget, befordult a temető kapuján egy parasztszekér, rajta egy pléhes, vaspántos koporsó, a kórházban elhalt szegények közös koporsója, kik földi pályafutásuk alatt nem szereztek annyit sem vagyoni, sem szeretetben, hogy haláluk után négy szál deszkára érdemesek volnának.

A kocsis odakiáltott az öreghez:

— Hej! Matyi bácsi! Jöjjön no, hadd hányjuk bele! Az öreg lehetőleg gyorsan fölkel, és kapát fogva sietett a kocsi után. Én ott maradtam a viskó előtt. Az öreg nagy léptekkel ment a kocsi mellett, s néhány perc múlva eltűnt a temető fái, bokrai között.

Míg az öreg odajárt, benéztem szobájába.

Alacsony egyablakos lyuk volt az, inkább odú, mint szoba, s a szegénység bélyege, a piszok és penész rajta volt a falakon és minden tárgyon. Egy keskeny, a földbe vert cölöpökre zsúpszalmából font ágy, rajta egy rongyos darócköpeny, egy fapad, egy kecskelábú kis asztal volt az egész bútorzat. A hasas sárkemenő padkáján volt egy nagy agyagkorsó, letakarva nedves ronggyal, a sarokban egy kopott cirokseprő — más nem volt a szobában.

Kellemetlen, dohos volt bent a levegő, s iparkodtam ki a szobából.

Alighogy föllélegzettem a szabad levegőn, látom az öreget, amint a sírokon keresztül, kalap nélkül, majdnem botorkázva jön.

Arca egészen halvány volt; szemei beestek, csontos száraz kezei reszkettek, térdei minduntalan megcsuklottak, majd hogy össze nem esett. Szinte megijesztett, s megütődve siettem elébe.

— Mi baj, Matyi bácsi? Mi lelte?

Az öreg nem felelt, hanem leült a viskó elé, és mereven, majdnem fásult bámészsággal nézett le a földre.

— Mi történt, Matyi bácsi? Talán beteg? Adok vizet! A kezével intett, hogy nem kell neki. Mélyen fősóhajtott, s aztán reszkető hangon, majdnem sírva mondta:

— Már másodszor! Pukkadt!

— Mi az? Mi pukkad?

— A szegény ember... meztelen... mint a kutyát... be kell dobni... a gödribe! Ezt is... bedobtuk. Aztán pukkad... mint a puskaövés! A hasa... a hasa...

Az öreg elfődte arcát mind a két kezével. Láttam, hogy sovány ujjai közül szőrös keze fején, ingén végig hogy peregnék le a könnycseppek. Az öreg egészen meg volt törve. Mind keservesebben és keservesebben kezdett zokogni; majdnem fuldoklott. Motyogott valamit, de heves zokogása miatt lehetetlen volt érteni egy szavát is.

Próbáltam megnyugtatni.

— De hát mi köze hozzá? Hiszen nem is ismerte a szerencsétlent? Talán rokona volt?

— Nem! Dehogy! — nyögte ki az öreg nagy keservesen. — De majd... én is... így járok. Pukkadt!

Inge ujjával törülgette könnybe lábadt szemeit. Görcsös zokogás fogta el ismét. Gyermekek módon, a térdére támasztotta ősz fejét, és sírt.

— Senkim sincs! Engem is... bele fognak dobni... mint a kutyát! Én is... pukk...

A heves zokogás elnyomta szavát. Többször elkezdett még beszélni, de hasztalan volt minden erőlködése, a torkára forrt minden hang.

Hirtelen fölkel, rám sem nézett, s mindkét kezével elfődve arcát, ingatag léptekkel bement a viskóba.

Hallottam, amint belülről bereteszte az ajtót.